

Milivoj Rodić,

TEORIJA KNJIŽEVNOSTI I FOLKLORISTIKA (Interdisciplinarni aspekti)

I

Uvidom u veći broj teorija književnosti ili poetika (jer neki poetiku izjednačavaju s teorijom književnosti) doznaje se da je vladala velika neizvjesnost kuda i što s usmenom narodnom književnošću.

Svi su teoretičari imali taj problem pred sobom, i nisu se mogli ne baviti njime, ali u široj teorijskoj neodređenosti ponajčešće su ili izostavljali usmeno narodno stvaralaštvo iz teorije književnosti ili ga samo u nekim poglavljima uzimali i koristili (npr. ponajčešće kad se radilo o tropima i figurama).

Mi iz ovoga izvlačimo dva zaključka:

1. Problem smještaja i pobližeg određenja usmenog narodnog stvaralaštva aktuelan je u teoriji književnosti i nezaobilazan u izgradnji sustava same teorije književnosti;

2. Svaki pristup usmenom narodnom stvaralaštvu, u najvećem broju teorija književnosti, polazio je s gledišta poetike pisane književnosti, unutar koje se uvijek tražilo mjesto za usmeno narodno stvaralaštvo. Kako se tražilo i na koje načine, bilo je uvjetovano užim i specifičnim teorijskim koncepcijama u svakoj teoriji književnosti.

II

Kao potvrdu nekog pomalo i nerazumljivog a i spontanog prodora usmenog narodnog stvaralaštva u teorije književnosti možemo navesti nikog drugog nego **Aristotela** (384—322. prije n.e.). Neće biti pretjerano ako kažemo da je zapravo najznačajniji dio njegovih teorija proizišao iz Homerovih epova, kojima ne možemo osporiti najužu srodnost s grčkom izvornom narodnom poezijom(1).

Treba, takođe, odmah na drugom mjestu da se istaknu i neka značajna razmatranja **G. V. Fridriha Hegela** (1770—1831) o prirodi i karakteru lirske narodne poezije, što je na jednom širem teorijskom nivou potvrđuje da Hegel unosi i lirsku narodnu pjesmu i ep u svoj sustav estetike i teorije književnosti(2).

U napisima **Karla Marksa** (1818—1883) i **Fridriha Engelsa** (1820—1895) o umjetnosti i književnosti nemamo razrađenih pogleda posebno na narodno stvaralaštvo, ali i u ono nekoliko odlomaka koje su napisali o epovima ponajviše, o baladama nešto manje i o lirskoj poeziji najmanje, može se nedvoumno potvrditi da je i usmeno narodno stvaralaštvo bilo predmet Marks-Engelsovih razmišljanja, u čemu mi opet nalazimo vrlo važan argument da usmeno narodno stvaralaštvo ni u jednoj prilici nije bilo isključeno iz sustava teorije književnosti, ili estetike umjetnosti, kako su neki drugi govorili(3).

Ovu situaciju i ovu za nas presudnu činjenicu nalazimo i kod njemačkog teoretičara **Wolfganga Kajzera** (1906—1960), koji sam nije razradio mjesto usmenog narodnog stvaralaštva u svojoj teoriji, ali je doista i duboko osjećao taj problem kada je na jednom mjestu ipak rekao:

"U onom pravom predmetu nauke o književnosti pesnik nije sadržan. Nauka o književnosti ne mora da prestane sa radom niti istorija književnosti da ispusti pero iz ruke kada stigne do bajki, do narodnih pesama i do drugih dela anonimnog ili kolektivnog porekla"(4).

Znatno veći i značajniji korak otkrivanju nedvojbene literarne karakteristike usmenog narodnog stvaralaštva pružaju nam američko-engleski teoretičari **Rene Velek** i **Ostin Voren**, koji su se bavili jednim dijelom, i to ponajviše stihovanim dijelom usmenog narodnog stvaralaštva, prihvatili ga i inkorporirali u teoriju književnosti. Ili barem predložili da mu se nađe mjesto u književnoj teoriji.

Ruski teoretičari književnosti, počev od **Leonida I. Timofejeva**, i ranije, visoko su cijenili usmeno narodno stvaralaštvo pridajući mu izuzetan značaj u razvoju pisane književnosti. Sam Timofejev detaljno je obrazložio pojam tzv. narodnog obilježja u književnosti. "Narodno obeležje je najviša forma umetničkog" kaže on, a za primjer navodi, između ostalog, Puškinove lirske pjesme koje su mnogo slične narodnim pjesmama(5).

I drugi teoretičari i istoričari književnosti u Sovjetskom Savezu iznijeli su dosta dokaza o starini, autentičnom porijeklu i stalnoj prisutnosti usmene narodne poezije. Naročito su detaljno obrazložene uzajamne veze i uticaji narodnog stvaralaštva i pisane književnosti:

"Usmena poezija nije mlada sestra, već majka umetničke književnosti. Umetnička književnost je izrasla i razvila se iz narodne poezije, od koje je dobila bogato nasleđe. Usmeno narodno stvaralaštvo bilo je originalna osnova i za razvoj ruske književnosti. Ovo se pokazalo već u najlepšem umetničkom spomeniku stare Rusije — u "Spevu o Igorovom pohodu", gde vidimo niz slika srodnih narodnoj poeziji ili pozajmljenih pravo iz nje. Kasnije su se na narodno stvaralaštvo oslanjali svi veliki ruski pisci: Puškin, Ljermontov, Gogolj, Njekrasov, L. Tolstoj, Saltikov-Ščedrin, M. Gorki i drugi"(6).

I naši su teoretičari književnosti dali izvjestan, ali nedovoljan i nepotpun doprinos proučavanju specifičnih odlika i karakteristika usmenog narodnog stvaralaštva. Uvidom u veći broj teorija književnosti naših autora stiže se utisak da su djela usmenog narodnog stvaralaštva, unatoč veoma izrazitoj pogodnosti, sasvim malo korištena za dublja i konačna teorijska uopštavanja. Izuzetno su se samo pojedini teoretičari književnosti osvrtni, i to uzgredno, na usmeno narodno stvaralaštvo.

MILIVOJ RODIĆ

prof., prosvjetni savjetnik, Tuzla

Bogdan Popović npr. svoja teorijska obrazloženja i zaključke potvrđuje brojnim primjerima iz narodne poezije (u poglavlju "Govorne figure"), a posebno se interesuje i pitanjem razvoja narodnog pjesništva. Kod njega nalazimo prvi, zanimljiv pokušaj komparativnog pristupa srpskim narodnim pjesmama, Ilirskim pjesmama primitivnih naroda i umjetničkoj poeziji(7).

Za pojedine teoretičare književnosti i filologe bio je aktuelan i problem vrednovanja jezičkog izraza u djelima usmenog narodnog stvaralaštva. Većina je ovih naučnika sa čisto filološkog aspekta prilazilo proučavanju jezičko-stilskih odlika usmenih tvorevina. **Bratoljub Klaić** je u jednoj studiji okarakterisao jezik narodnih pripovijedaka i usmene književnosti kao primitivan i nepismen. On nalazi da su u jezičkom izrazu usmene narodne proze prisutne silne nelogičnosti i da su narodne umotvorine lišene "stilskih ljepota". Kao i drugi filolozi koji su zastupali slična gledišta, Klaić predlaže da se tekstovi usmenog narodnog stvaralaštva rediguju, da se u njima ispravljaju nelogičnosti i da se samo u redakciji jezičkih stručnjaka mogu štampati(8).

Oni naučnici koji na ovakav način obezvređuju jezički izraz u usmenoj narodnoj književnosti zaboravljaju jednu najbitniju činjenicu: da je riječ o specifičnom i relativno autonomnom književnom jeziku usmene narodne književnosti koji se ne da i ne može podvoditi pod gotove i univerzalne norme i zakone jezičkog standarda.

Savremena gledišta nastupaju s aspekta: "U specifičnostima narodnih pripovijedaka očituje se određeni poetičko-stvaralački i filozofijski odnos prema životu i društvu, a s njim nužno i relativno autonomni jezik"(9).

Prema tome, apsurdno je u djelima usmenog narodnog stvaralaštva tražiti zadovoljenje gramatičkih normi, jer se prava "stilski ljepota" postiže upravo odstupanjem od tvrdih jezičkih kanona i stalnim iznalaženjem novih i boljih, tj. neobičnijih izražanih mogućnosti.

Od novijih proučavalaca teorije književnosti još bi se trebalo zadržati na shvatanjima **Milivoja Solara** o usmenoj književnosti. Solar striktno razgraničava usmenu i pisanu književnost: po socijalnoj strukturi društvenih sredina u kojima se javljaju, po načinima postanka i razvoja, po stvaralačkoj tehnici. Razmatrajući ta pitanja, u njegovom učenju previše je naglašen shematizam u stvaralačkoj aktivnosti narodnog pripovjedača i pjesnika, jer se "usmena književna djela oblikuju velikim dijelom na temelju određenih **formula, formulističkih izraza i okvirnih uzoraka** za koje nisu bitna manja premještanja, gomilanja, promjene u rasporedu i slično, nego je bitno što određenim temama odgovaraju određeni načini izražavanja koji se do neke mjere mogu sasvim slobodno slagati i premješati unutar nečeg što je zapravo, okvirno rečeno, jedno te isto djelo"(10).

Ova mišljenja bliska su stavovima njemačkog teoretičara u oblasti narodnih bajki **Maks Litija**. Kabinetski rad umjesto terenskog ostavio je izvjesne posljedice kod ovog naučnika, kome se zamjera što je zastupao stanovište o "izvannarodnom porijeklu bajke" i što im je osporavao gnoseološki karakter(11). Litijeva osnovna misao je u tome da narodni pripovjedač daje samo shematizovanu sliku o svijetu i ljudima, da u bajkama nema nikakvog odraza historijskih prilika, jer je narodni stvaralac neobrazovan, neuk i bez ikakvog afiniteta za dimenzije vremena i prostora.

Savremena gledišta ustaju odlučno protiv ovakvih racionalističko-prosvjetiteljskih shvatanja: da je **usmenost** odlika i izraz neobrazovanosti i primitivizma; da se usmeno narodno stvaralaštvo realizuje isključivo preko sistema razvijenih, ustaljenih pjesničkih modela i formula; i da usmenost ne pruža nikakva druga nego jednostrana i apstraktna saznanja(12).

III

Prvi proučavaoci (još ranije zapisivači, uočavaoci, komentatori i drugi) usmenog narodnog stvaralaštva uvijek su locirali usmeno narodno stvaralaštvo u život i običaje jednog naroda, a najuže su ga povezivali sa onom sredinom gdje su ga i čuli: sa seoskom i seljačkom sredinom. Odatle su dolazili svi brojni nesporazumi, jer se postavljalo pitanje: kako jedna neobrazovana, neprofesionalna, neškoolovana sredina može da se bavi i književnim stvaralaštvom?

Dok je trajalo to pitanje, bile su i zabune s usmenim narodnim stvaralaštvom potpune. Odatle metodološka pogreška, pa i nastranost **etnologizma** koji je svu pojavnost usmenog narodnog stvaralaštva povezivao isključivo uz narodne obrede i običaje. Obredi i običaji su bili održavanje porodice, odgajanje djece, poljoprivredni poslovi, godišnje svečanosti, pa je onda za takve poglede, sasvim razumljivo, bilo vezano i usmeno narodno stvaralaštvo.

Ovdje treba dobro uočiti važnu teorijsku premisu da je **kategorija obrednosti i običajnosti** bila presudna u vrednovanju cjelokupnog kulturnog a potom i usmenog narodnog stvaralaštva. Tako se još uvijek danas događa da etnolozi tretiraju i liriku, i epiku, i prozu kao forme obreda i običaja.

Prema tome, kategorija obrednosti i običajnosti potisnula je bitne karakteristike narodnog stvaralaštva jednako kao što je i historija tražila historijsku činjeničnost u njemu.

Odatle zaključak etnologa (npr. Milovan Gavaci) da je usmeno narodno stvaralaštvo tradicionalno kulturno dobro, a ne živi oblik stvaralačkog spoznavanja svijeta i života.

I s druge strane — kriterij historičara (npr. Tomislav Maretić) koji je vrednovao usmeno narodno stvaralaštvo samo prema provjerenim historijskim činjenicama.

IV

Zaključne misli svode se na sljedeće:

1. Vidljivo je da ni etnologija, ni historija, a ni druge nauke nisu ni obuhvatile ni odredile u potpunosti usmeno narodno stvaralaštvo.

2. Ono je u svim slučajevima ostalo potpuno neobuhvaćeno, nejednoliko sistematizirano, i time se nama pruža glavni argument da istaknemo njegovu relativnu autonomnost i izvornost, njegov autonomni naučni aspekt, i ono što je najbitnije: neuspjelo njegovo podređivanje bilo kojoj znanstvenoj disciplini.

Tu leži njegova relativna autonomnost i interdisciplinarni karakter.

1 Aristotel: **O pesničkoj umetnosti (Poetika)**. — Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1966.

2 G. V. Fridrih Hegel: **Estetika**, knj. III. — "Kultura", Beograd, 1961, str. 505—509.

3 Marks — Engels: **O umetnosti i književnosti**. — "Kultura", Beograd, 1960.

Tvorci naučnog socijalizma visoko su cijenili starodanske narodne pjesme: **Kći kralja Erla, O Gospodinu Jonu** ("još je mnogo lepša"), **Gospodar Tidman** ("snažna stara seljačka pesma").

Kao sinonim za revolucionarnu narodnu poeziju, Marks uvodi pojam "politička narodna pesma". Svi seljački ratovi u prošlosti imali su određenu revolucionarnu pjesmu koja je najpotpunije izražavala stremjenja i želje, raspoloženja i osjećanja narodnih masa.

Od revolucionarnog pjesništva prošlosti, Marks je najviše cijenio **Marseljezu**, himnu velike francuske revolucije, i **Pjesmu tkača**, pjesmu ustanka šleskih tkača godine 1844. (Marks-Engels: O umetnosti i književnosti, "Kultura", Beograd, 1960, str. 211, 298, 299, 301, 302).

4 Wolfgang Kajzer: **Jezičko umetničko delo**. — Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 14.

5 Leonid I. Timofejev: **Teorija književnosti**. Osnovi nauke o književnosti. — "Prosveta", Beograd, 1950, str. 102.

6 N. Pospelov, P. Šabliovski, A. Zerčaninov: **Ruska književnost**. Od početka do Ljermontova. U opštoj redakciji N. L. Brodskoga. — "Prosveta", Beograd, 1947, str. 7.

7 Bogdan Popović: **Iz teorije književnosti**. — Beograd, 1910, str. 191—196.

8 Bratoljub Klaić: **Dijalektološka razmatranja uz Narodne pripovijetke u redakciji Maje Bošković-Stulli**. — Zagreb, 1963.

9 Tvrtko Čubelić: **Narodne pripovijetke**, Peto izdanje. — Zagreb, 1970, str. 90.

10 Milivoj Solar: **Teorija književnosti**, II izdanje. — "Školska knjiga", Zagreb, 1977, str. 112.

11 Tvrtko Čubelić: **Narodne pripovijetke**, Peto izdanje. — Zagreb, 1970, str. 85.

12 Tvrtko Čubelić, o. c., str. 86.

Jurij Fikfak

DR ROMAN IN PRAVLJICA, PRIČEVALCA DVEH NAČINOV ŽIVLJENJA

Stična točka med slavistikom in etnologijom je tudi v tem, da literatura posredno ali neposredno odseva nek način življenja. V sestavku bo govor o dveh kulturnih sestavinah, o dr romanu in pravljici. Obe sestavini razkrivata posebno duhovno strukturo, ki je značilna za okolje, v katerem sta nastali in v katerem ju sprejemajo.

Obe sestavini zaključita zgodbo na podoben način. Željeno se uresniči. V dr romanu je to zveza z ljubljanim bitjem, je zakon. Dr roman odložimo v trenutku, ko sta ljubljene osebi združeni ob misli na zakon v najbolj vročem objemu. Osebe že držijo kljuko vrat, le odpreti jih je še treba. Iskanje ljubega je izpolnjeno, potovanje se konča, pot je odprta. Pot je zakon sam, je živeti vrednoto, ki jo osebe vseskozi pričakujejo. Poročeni o tem, kako živeti ne dajejo praktično nobenih izjav kljub temu, da imajo mentorsko vlogo. (Ta se nanaša predvsem na pravilno postavljanje oseb v sistem.) Ko bi moral dr roman spregovoriti o tem, kako živeti vrednoto, onemi. A kaj pomaga človeku določena vrednota, če nima navodila za njeno uporabo? Molk tako odstira tisto, česar ni, o čemer ni mogoče govoriti.

Dr roman se dogaja kot iskanje vrednote.

Ljubezen je motto dr romana. Poseže tako daleč, da uniči ali onemogoči samo vrednoto, zakon. (V št. 61: Zaradi bodočega zakona Berta s Sabine mora umobolna Bertova žena umreti. Pomotoma vzame preveliko količino uspavalnih tablet. V št. 193: Zakon Inger in Roda se razveže, da bi se ona poročila z baronom, on z ločeno kirurginjo.) Za zakon in proti zakonu, temeljno protislovje nas opozarja na to, da postaja zakon relativna vrednota. Zveza postane začasna, namesto trajnosti stopi v ospredje funkcionalnost, **uspešnost**. (V okviru tega, zdaj skoraj absolutnega merila lahko razumemo potrebo po priložnikih. Pišejo, kako najbolj uspešno živeti zakon (ABC ljubezni npr.), kako si pridobiti prijatelje, itd.) Ob tej novi prvini je prisotna stara, mogli bi jo poimenovati prešuštvo. Ljubezen kot strast se dogaja mimo ali izven zakona. Ta sestavina pa je, kot pravi Denis de Rougemont v knjigi Ljubezen in zahod eno temeljnih določil evropske kulture.

JURIJ FIKFAK

študent etnologije in slavistike, Ljubljana